

Оригиналан научни рад

UDK 911.3 Радовановић В.
314 Радовановић В.
Original scientific work**Милена Спасовски**
Даница Шантић**АКТУЕЛНОСТ ПОЈАВА И ПРОЦЕСА У РАЗВИТКУ
СТАНОВНИШТВА РЕГИОНАЛНОГ И ГЛОБАЛНОГ
КАРАКТЕРА У ДЕЛИМА ВОЈИСЛАВА С. РАДОВАНОВИЋА***

Извод: Циљ овог рада јесте осврт на актуелност изабраних појава и процеса развитка становништва у контексту појединих тема којима се бавио Војислав С. Радовановић, кроз приказ демографског развитка света, континената, већих регионалних целина и примера земаља. Знаменити српски антропогеограф, Војислав С. Радовановић, је средином XX века третирајући поменути проблематику, зналачки указао на неопходност развоја нових научних теорија, метода и техника популационих истраживања, као и на нове особене утицаје друштвених, привредних, здравствених, културних и других праваца развоја, који ће утицати на транзицију природног обнављања и просторне покретљивости становништва, трансформацију структура становништва и модела размештаја и преразмештаја становништва. Из антропогеографије се након Другог светског рата развила Географија становништва. Савремена географија становништва има широк спектар тема и теоријски је модерно утемељена у општој и специфичној, савременој научној методологији. Као најважније теме савременог света намећу се везе између броја становника и ресурса, избеглица и азиланата, узрока и последица међународних миграција, импликација биолошке депопулације и ниског нивоа фертилитета на једној и проширене репродукције, популационе експанзије и пораста, за рад и репродукцију способног становништва, убрзаног старења становништва на одређеним националним и регионалним нивоима, велике неједнакости у морбидитету и морталитету, као и изазови у вези дисперзије и концентрације становништва, уз остала питања и проблеме демографског развитка.

Кључне речи: Антропогеографија, Географија становништва, миграције, свет, популација, густина насељености

Abstract: The aim of this paper is to review the actuality of selected phenomena and processes of population development in the context of specific topics in the work of Vojislav S. Radovanovic, through the presentation of the demographic development of the world, continents, major regional entities and examples of countries. Famous Serbian anthropologist in the mid-twentieth century with lot of knowledge pointed out the necessity of developing new scientific theories, methods and techniques of population studies, as well as the new distinctive effects of social, economic, health, cultural and other lines of development, which will affect the transition directions of the elements of natural

---

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

regeneration and spatial mobility of the population, the transformation of the population structure and model of deployment and redistribution of population. Population geography was developed from Antropogeography after Second World War. Modern Population geography has a wide range of topics and is theoretically grounded in modern general and specific, modern scientific methodology. The most important topics of the modern world impose on the links between population and resources, refugees and asylum seekers, causes and consequences of international migration, the implications of biological depopulation and low fertility levels at one and expanded reproduction, population expansion and an increase in working-age population, accelerated aging population in certain national and regional levels, large disparities in morbidity and mortality, as well as challenges related dispersion and concentration of the population, along with other issues and problems of demographic development.

Key words: Antropogeography, Population geography, migration, world, population, density

Становништво је предмет географских проучавања од појаве географије као науке до данас. Изучавање становништва на научним основама почиње од средине XIX века, а модерни приступ ширио се у свету преко антропогеографије, чији је предмет проучавања био размештај људи на Земљи, миграције становништва, привредне активности и структурна обележја становништва, тип насеља, начин живота у специфичној природној и друштвеној средини. Антропогеографија је од свог постанка почивала на развоју појединих међусобно повезаних истраживачких грана, које су за предмет истраживања имале популационе, културне, социјалне, економске, руралне и урбане феномене, сагледаване у историјском контексту. У периоду после Другог светског рата из антропогеографије се, као специјализована научна дисциплина, развила Географија становништва (Спасовски М., Шантић Д., 2013).

Српска антропогеографска школа Јована Цвијића развијала се између природно-детерминистичког правца немачке, и посибилистичког правца француске антропогеографије, а висок респект у свету постигла је уважавањем историјских и социјалних фактора и начина привређивања становништва. Најдоследнији ученик Цвијића био је Војислав С. Радовановић, знаменити српски антропогеограф. Управо је циљ овог рада осврт на актуелност изабраних појава и процеса развитка становништва у контексту појединих тема којима се бавио Војислав С. Радовановић, кроз приказ демографског развитка света, континента, већих регионалних целина и примера земаља. Ову анализу заснивамо на делима В. С. Радовановића и то: ”Становништво Земље данас и за последња три столећа – распоред, густина и пораст становништва појединих делова света и целе Земље” (1952) и ”Општа антропогеографија” (1959).

В. С. Радовановић анализу становништва планете Земље заснива на сагледавању динамике историјских процеса и развоја човечанства, те пита-

ња становништва света глобално и регионално постају фундаментална и веома важна, не само у антропогеографији и у сродним наукама, већ и у друштвеној пракси и животу људи (Радовановић В.С., 1952). Војислав С. Радовановић антропогеографију означава и као Географију људи, чији је основни задатак праћење распрострањења људи на Земљи и проучавање особина Земљине површине настале људском активношћу, као и творевина људске културе. Такође, у оквиру свог предмета проучавања, антропогеографија настоји да изнађе утицаје фактора физичке природе на човека, друштво и културу, као и да укаже на дејство човека и људског друштва на географски лик Земље. Војислав С. Радовановић истиче да управо човек као геофактор обухвата и ствара антропосферу (Радовановић В. С., 1959). Овако схватање Географије људи је сагласно савременим теоријским приступима становништву као биолошком и социјалном систему, који је у везама и односима са елементима природних и друштвених система геопростора.

Војислав С. Радовановић је поделио антропогеографију на Општу и посебну или регионалну. У оквиру физичке антропогеографије се налазе природне, биолошке и демографске основе географије људи. Значај међудејства антропогеографских фактора физичке или природне врсте и антропогеографских фактора друштвене или историјске врсте је историјски условљен и променљив (Радовановић В. С., 1959). На овакав начин схваћен однос човека и природе је актуелан све до данашњих дана, како на глобалном светском нивоу, тако и на различитим регионалним нивоима. Он се разматра кроз различите теоријске погледе оптимиста и песимиста од друге половине XX века до данас. Представници песимистичког правца, неомалтузијанци, своја гледишта темеље на нескладу између рапидног популационог раста и напретка производње и истичу да "демографски бум" може изазвати уништење читавог људског рода. Овакви погледи на свет преовлађују од 60-их и 70-их година XX века, а најзначајнији представници су Пол Ерлих и чланови Римског клуба, као и њихови следбеници гломстерси (gloomsters) и домстери (doomster). Нови, савремени неомалтузијански ставови се јављају 80-их и 90-их година XX века, чему је допринела теза о пресудном утицају пораста становништва на загађење животне средине и еколошку кризу, као и на претерано искоришћавање сировина и осталих природних извора. У циљу решавања текућих проблема у свету залажу се за "демографски пут" развитка држава, преко ефикасне контроле рађања, која се огледа у коришћењу контрацепције, стерилизацији и у абортусима. На почетку XXI века еколозима и биолозима се придружују и поједини економисти. Песимистичка схватања је заступао и један број географа који указују да је популација превазишла земљине носеће капацитете и да биосфера и енергетски ресурси не могу да одрже ни садашњи, а поготово не процењени број становника у будућности. Као најважније представнике наводимо америчке географе Е. Акермана и В. Зелинског (Шантић Д., 2013).

Научници оптимистичке оријентације истичу да ће развој нових технологија и напредак у управљању ресурсима и људском друштву уопште, условити промене у оптималном броју становника и довести до проширења носећих капацитета планете, те да ће на Земљи моћи да живи неограничени број становника. У популационом порасту виде покретачку снагу свеукупног људског напретка, сматрају да број становника у свету још није достигао критичне границе, уколико оне уопште и постоје, и да ће на Земљи имати увек довољно ресурса да се одржи постојећи број становника. Као пример истичу зелену револуцију, повећање очекиваног трајања живота, расположиве количине енергије и др. Најбројније присталице оптимистичког правца су економисти, који виде однос између популационог и економског раста као једно од највећих изазова савременог доба, јер економски раст подлеже краткорочним варијацијама, док се код становништва стопе раста мењају спорије, а њихов утицај на економски раст се јавља после више година. У популационом порасту виде покретачку снагу свеукупног људског напретка, сматрају да број становника на Земљи још није достигао критичне границе, уколико оне уопште и постоје, и да ће на земљи имати увек довољно ресурса да се одржи постојећи број становника. Овакав приступ у сагледавању везе између становништва и економског развоја назива се технолошки оптимизам. Међу присталицама овог правца се истичу Естер Босеруп и Џулијан Сајмон, који сматрају да би људско друштво још увек било на првобитном ступњу развоја да није било популационог раста у прошлости, немоћно да одржи градове и сложеније социјалне организације, а изостао би и технолошки развој (Ђурђевић Б., 1996., Нејаšмић И., 2005; Шантић Д., 2013).

Реалистичнији приступ проучавању популационих питања полази од економско-социјалних варијабли, а његови представници, међу којима је најпознатији Алфред Сиви, посебну пажњу посвећују вези између темпа раста становништва, економије и стања животне средине. Овакви ставови су супротни крајње супротстављеним мишљењима песимиста и оптимиста и темеље се на уверењу да је пораст становништва само један од кључних утицаја на будући развој и напредак човечанства. С тога се овај правац назива и неутрализам, односно рационална доктрина где је апсурдно једнострано гледање на популациони раст, као апсолутно пожељан или непожељан, да обогатује или осиромашује или да уздиже или обара (Sauvy А., 1969, Шантић Д., 2013).

Посебну пажњу у својим истраживањима Радовановић посвећује кретању и распрострањењу људи на Земљи кроз анализу законитости постанка, узрока и последица развитка човечанства у историјском контексту, као и у садашњости и будућности. Издвојене врсте друштвених фактора (историјски, друштвени, економски, етнички, психолошки) и данас су основне детерминанте развоја насељености, развитка и размештаја популације у свету. Управо је питање развитка и распрострањење човека на Земљиној површи-

ни основно питање Географије људи, данас Географије становништва. Тиме је Радовановић суштински определио предмет и садржај савремене Географије становништва код нас, коју помиње као дисциплину у оквиру Географије, уз издвајање Демографије као посебне научне дисциплине, формиране током XX века. Антропогеографске појаве људских група и заједница су у основи биолошки и социјално посматране, а глобално и регионално третиране. Савремени универзитетски уџбеници Географије становништва на веома сличан начин третирају границе екумене, природу и порекло људског рода, ширење човечанства, густину насељености и типове људског распрострањења, као и крајње могућности даљег развоја насељености на Земљи (Ђурђевић Б., 1996; Кицошев С., Голубовић П., 2004; Бакић Р., 2006).

Популациону динамику В. С. Радовановић посматра глобално за Земљу као целину, по континентима, државама, регионима и насељима; затим историјски, од порекла људског рода, преко праисторије и ширења човечанства на Земљи, до савременог периода. Распоред становништва и густину насељености прати по појединим деловима света, уз посебан осврт на Европу и Нови Свет у последњих 300 година. Дакле, посматрајући кретање укупног броја становника на Земљи, од Епохе великих географских открића до средине XX века В. С. Радовановић, указује на непрекидни популациони раст, дајући примере пораста и опадања популације на нивоу појединих земаља. Наглашава пораст становништва Европе и како истиче "прекоокеанских поевропљених делова света". Указује да је просечан годишњи пораст становништва Новог Света двоструко већи од истог показатеља у Азији и Африци (Радовановић В. С., 1952).

Питање непрекидног и убрзаног раста становништва и данас је веома актуелно у популационој науци. Разлика је у томе што се развијени део света или богати Север, којег чине Англо Америка, Аустралија (делови некадашњег Новог света), Јапан и Европа данас суочавају са негативним природним прираштајем и биолошком депопулацијом, док се Африка, делови Азије и Јужне Америке суочавају са својеврсном демографском експлозијом. Савремена наука, с тога, покушава да сагледа узроке и последице пораста, односно пада броја становника у готово свим сферама људског живота, до носећег капацитета планете Земље (Спасовски М., Шантић Д., 2011).

Посебно место у антропогеографским проучавањима Радовановић посвећује размештају становништва, а густина насељености је уврштена у главну групу антропогеографских појава у оквиру физичке антропогеографије уз географију људских миграција и биолошких кретања, што је по Радовановићу срж Географије становништва. Ову проблематику третира кроз неједнакост у распрострањењу области људских насеља и густине насељености, указујући и на детерминишуће факторе: историјске, економске, друштвене, биолошке, културне. Ова тематика се огледа кроз зависност, узајамну условљеност и повезаност у комплексу осталих географских појава и процеса. Размештај ста-

новништва одражава целовитост природних, друштвених, економских и историјских чинилаца геопростора, релевантних како за фундаментална, тако и за апликативна истраживања (Радовановић В. С., 1959).

Дуго је размештај становништва објашњаван доминантним утицајем природних услова, све док савремена наука није пришла природном оквиру као услову, а не као узроку размештаја и уважила становништво као активни чинилац у простору. Стога је В. С. Радовановић истакао неопходност сагледавања природних, привредних и културних основа густине насељености. Нарочито је важан нагласак на везама густине насељености са појавом и развојем људских насеља, природним прираштајем и миграцијама становништва, са привредним површинама, зонама и подручјима комуникације, транспортом и прометом добара.

В. С. Радовановић у анализираним делима следи истраживачки пут Цвијићеве антропогеографске школе. Тако је проблематика размештаја и преразмештаја становништва Србије, али и целог Балканског Полуострва, била једна од кључних одредница истраживања Јована Цвијића и његових ученика и следбеника. Они су у групу просторних детерминанти и фактора размештаја становништва потенцирали географски положај, у чијој анализи је примењен дијалектичко-материјалистички и историјско-материјалистички концепт, указујући да се становништво увек груписало око одређених тачака и површина атракције и на тај начин образовала језгра око које су текла даља насељавања. Као просторне детерминанте и фактори истичу се пре свега морфотектонски склоп Србије, као фундаментални и постојани чинилац развоја насељености, испољавања особина спајања и прожимања и изоловања и одвајања, формирања мреже и система насеља, карактеристика дисперзије и концентрације њених елемената, те размештаја и територијалне организације производних и осталих активности. Неопходно је разликовати глобални (општи) размештај становника, који укључује све унутрашње недиференциране елементе становништва на да тој територији и специфичан размештај, који се односи на одређене категорије становништва. Изучавање неравномерног размештаја становништва на глобалном нивоу потенцира питање изучавања фактора, који детерминишу или контролишу размештај и концентрацију становништва унутар система геопростора (Радовановић В. С., 1959; Радовановић М., 1991).

У изучавању размештаја и преразмештаја становништва В. С. Радовановић истиче значај картографије, јер се својствима картографског метода изражавају карактеристике третиране тематике и методом картографске генерализације изналазе правилности и закономерности положаја стања и мењања картографисаних демографских показатеља у склопу просторно-демографске структуре (Радовановић В. С., 1959). У савременој популационој науци примена сврсисходно изабраног картографског метода омогућава прегледно изражавање реалних веза и односа показатеља територијалне

структуре становништва, а картографским моделовањем густине насељености интегришу се разнородни, али међусобно повезани показатељи, који се систематизују и генерализују у компаративном и картографски прегледном облику. Применом овог метода и средстава картографског изражавања омогућава се метричко и очигледно приказивање просторне сложености размештаја становништва. У новијим периоду технолошка револуција је трансформисала приступ демографским подацима развојем дигиталне картографије, па је израда, доступност и квалитет демографских тематских карата све већи, а подаци о становништву просторно се утемељују посебно у циљу израде атласа и промовисања картирања различитих варијабли на нижим територијалним нивоима као основа научне спознаје веза и односа елемената демографских и осталих просторних система (Rowland D., 2003).

Разрада модела размештаја, као и фактора који на њега утичу, покренута је у САД-у 50-их и 60-их год. XX века, а прихватили су их у првом реду географи у Шведској и Енглеској. Тиме је подстакнута "квантитативна револуција" или тзв. нова географија (Грчић М., 1987, 1990). У складу са тим почиње савремена етапа развоја географије становништва кроз аналитичко-просторни приступ. Њиме се повезује размештај са математизацијом, односно мерама, методама и техникама, које представљају тачнији и економичнији језик научног сазнања који се од традиционалних метода разликује већим степеном тачности, квантитетом и сажетошћу добијених информација. Тако смо данас добили веома унапређене статистичке и математичке методе у изучавању размештаја и густине становништва преко: општих и специфичних густина насељености, коефицијента кретања; центрографских мера и мера дисперзије; мера, индекса и типова концентрације (Шантић Д., 2013).

Природно или биолошко кретање становништва В. С. Радовановић сагледава као биолошке процесе и њихове везе са спољним, природним и друштвено-економским факторима. Посебну важност придаје утицају фактора природне средине на морталитет у различитим историјским епохама и различитим деловима света. Истиче значај природних катастрофа (вулкани, земљотреси, монсуни, климатске болести) као фактора смртности становништва. Унутрашње природне факторе тесно повезује са спољашњим и друштвено-економским факторима природног обнављања становништва, – ратови, глади, наводећи различите примере из света. Природни прираштај анализира глобално за свет, континенте и даје примере појединих земаља. Наглашава постојање воље за рађањем, као и могућност људи за природну репродукцију, што данас можемо повезати са широким расправама о ставовима о рађању, контрацепцији, стерилитету. Посебну пажњу придаје објашњавању проширене репродукције, док научници данас третирају проблематику биолошке и тоталне депопулације (Радовановић В. С., 1952; Радовановић В. С., 1959). Управо је историјски преглед промена у наталитету, репродукцији, морталитету и природном прираштају у

свету по континентима и земљама данас основно штиво универзитетских уџбеника из Географије становништва.

Географија миграција је фундаментални сегмент наше науке у прошлости и данас. Миграције су најважнија антропогеографска појава и главни фактор у Географији људи. Људске миграције В. С. Радовановић разматра кроз универзалност људских кретања и третира их као антропогеографску појаву и као фактор промена у географској средини. Схватајући покретљивост као једну од најважнијих природних и културних особина човека указује на непрестано повећавање обима и територијалног домета миграција, до обухвата читавог географског омотача. Универзалност људске покретљивости је условљена развојем друштва и културе, која у савременом свету добија неслућене размере (Радовановић В. С., 1959). Савремене миграције у погледу повећања обима и умножавања праваца кретања обухватају земљу као "паукова мрежа". Због тога их је неопходно изучавати интердисциплинарно, по различитим типовима, специфичним узроцима и последицама и уз тешкоћу њиховог будућег пројектовања, како на глобалним, тако и на нижим регионалним нивоима. Такође, услед сложености миграционих феномена, све је већа потреба за корелацијом научних дисциплина које третирају ову проблематику, односно за мултидисциплинарним приступом изучавања миграционих феномена. Применом одређених просторних миграционих модела, дошло је до њиховог различитог рангирања у хијерархији значајности (Спасовски М., Шантић Д., 2011; Спасовски М., Шантић Д., 2013).

Радовановић детаљно објашњава физичкогеографске и антропогеографске зоне олакшања и зоне препрека миграцијама становништва. Данас су у односу на период до средине XX века знатно измењене, те савремене препреке сагледавамо кроз све рестриктивније миграционе политике појединих земаља и региона (Радовановић С. В., 1959). Повећање интензитета миграционих кретања у свим регионима света на почетку XXI века условљава хитно доношење политичких одлука према усељавању и креирање сврсисходних миграционих политика. Данас у свету готово свака држава има значајан став према нивоу миграција на својој територији, што је основа за креирање миграционе политике на одређеној територији. Политика према миграцијама је веома значајна за функционисање друштва из два разлога: да би се управљало популационим трендовима (пренасељеност и депопулација) и економским растом и да би се обезбедила друштвена стабилност кроз програме интеграције миграната. Европска Унија развија заједнички приступ према миграцијама, управо да би се суочила са изазовима који настају као последица међународне мобилности (Спасовски М., Шантић Д., 2011).

Значај изучавања миграција В. С. Радовановић сагледава у историјском и културолошком контексту, размештају нових производних снага, пореклу становништва итд. У савременим изучавањима светске популације поново се активира питање етничког порекла уз нове статистичке и друге

изворе података, методе истраживања, националне и међународне институције и организације које изучавају дијаспору. Све више се у први план ставља значење селективности миграната по разним обележјима у свету (демографска, социјална, економска), што је у вези са порастом различитих извора статистичких података глобалног и регионалног карактера (Радовановић В. С., 1952; Радовановић В. С., 1959; Спасовски М., Шантић Д., 2014).

У свом делу "Општа антропогеографија" В. С. Радовановић као врсте људских миграција издваја номадска и полуномадска кретања, печалбарска кретања, сеобе староседелачког становништва (велика историјска кретања, сеобе читавих народа), метанастазичке струје, регионалне и локалне миграције, присилна људска кретања, инверсне миграције и др. Посебна пажња посвећена је исељавањима из Европе, насељавању САД-а, исељавања из Југоисточне Азије, југословенске трансконтиненталне и прекоморске миграционе струје. Савремена типологија миграција становништва у свету, иако начелно кореспондира са наведеном поделом, данас је комплекснија и развијенија. У првом плану истраживања миграција становништва у свету и код нас су различити типови како унутрашњих, тако и међународних миграција, а посебно миграција село-град, мање развијени-развијени региони, сиромашни југ-богати север. Пораст је интересовања научника различитих специјалности за све типове миграционих кретања изазваних економским, социјалним, психолошким факторима, а посебно за присилне миграције (избегла, расељена, прогнана лица, азиланте). Такође, развили су се специфични теоријски приступи за различите типове миграција. Подела савремених теорија о миграцијама се врши према нивоима анализе, оне се деле на микро, мезо и макро теоријске приступе. Теоретичари који заговарају микро теоријске приступе, миграције посматрају из перспективе појединца, рационалног актера, који сам доноси одлуку о просторном кретању. Насупрот њима налазе се аутори који акценат стављају на макро контекст, на структуралне подстицаје и ограничења миграционих токова. Они проучавају везу између друштвених, економских, политичких, културних, демографских или еколошких структура и миграција. Поред ових аналитичких нивоа налазе се теоретичари који указују на значај мезо приступа и који за анализе узимају различите друштвене групе (породицу, домаћинство, разноврсне миграторне мреже), често користећи појам социјалног капитала (Спасовски М., Шантић Д., 2011; Спасовски М., Шантић Д., 2013; Спасовски М., Шантић Д., 2014).

Један од главних приказа савремених миграција представили су Д. Меси и његови сарадници. Ови аутори су израдили једну од најопширних студија о постојећим теоријама миграција и издвојили су неколико, базичних теорија: теорију неокласичне економије, теорију нове економије миграција, теорију дуалног или сегментираниог тржишта рада, теорију светског система, теорију социјалног капитала и теорију кумулативне кау-

залности. Данас су унапређене методе и технике истраживања миграционих феномена, проширени су извори података о миграцијама (статистички извори, регистри), унапређена је политика према миграцијама и апликативност резултата истраживања и пројекције будућих трендова (Massey D. et al, 1993; Massey, 2003; Предојевић, Деспић Ј, 2010).

Поједини аспекти везани за перспективе даљих миграција у делу В. С. Радовановића и данас су актуелни: миграције у вези са развојем привреде, демографским развитком, затим услед политичких и социјалних прилика – миграције село-град у земљама у развоју и града-град у развијеном делу света. Из перспективе свога времена В. С. Радовановић указује да ће се наставити тенденције даљих исељавања из Западне Европе у Нови свет, као и исељавање сувишног становништва из пренасељених делова (данас развијеног) света у ретко насељене крајеве који су богати сировинама. Позивајући се на учење А. Пенка, наводи да ће у блиској будућности доћи до инверсних миграција из умерених и субтропских предела у екваторијалне и тропске пределе (Радовановић В. С., 1959).

Као последње поглавље у делу "Општа антропогеографија" В. С. Радовановић третира питања могућности исхране и крајњих могућности насељености на Земљи, кроз однос између човека и Земљине површине. Приказује проблем пренасељености у појединим деловима света, и означава га као текућа пренасељеност, латентна или прикривена пренасељеност и стална пренасељеност. Посматра их историјски и просторно, уз детерминирајуће факторе и последице. Ниво насељености је одређен односом човека и природне средине, бројем становника и количином произведених добара по јединици површине. Представља комплексну и варијабилну вредност коју је неопходно валоризовати посебно за сваку друштвену и природну средину. Изрази пренасељеност и недовољна насељеност означавају прекобројност, односно недовољан број становника на одређеној територији, а њихово значење непосредно зависи од степена развијености дате територије (Вишејезички демографски речник, 1971). Ова разматрања су заснована на погледима Т. Малтуса, А. Пенка, Х. Хансигера, В. И. Вернадског о максималном броју становника на Земљи, као могућем носећем капацитету. Кроз перспективе пораста човечанства у наредних 100 година, говори о максималном броју становника на Земљи. У XX веку се интензивирају покушаји одређивања максималног броја становника на свим нивоима, пре свега на националном и глобалном, јер је препозната важност ових аналитичких показатеља у циљу достизања максималног благостања. Пенк је 1925. године проценио да је максималан број становника на Земљи између 8 и 16 милијарди, док Хансигер потом даје процену између 4 и 9 милијарди. Деманжон говори о порасту популације за 50.000 становништва дневно, док је данас 240.000. Пред Други светски рат је становништво расло за 18 милиона годишње, данас за 80 милиона (Радовановић В. С., 1959).

Квантификацијом максималног, оптималног броја становника и носећих капацитета у другој половини XX века се баве и песимисти и оптимисти. Песимисти сматрају да је број становника света прекорачио оптималан број. Већина процена научника оптимистичке оријентације говори о томе да се носећи капацитети планете крећу у распону од 10 до 20 милијарди становника. Најобухватнију студију о носећим капацитетима планете дао је Ц. Коен, у којој представља преглед истраживања процена носећих капацитета у последња три века, које варирају од мање од 1 милијарде до више од 100 милијарди становника, док су средње вредности од 4 до 16 милијарди људи. Огроман распон је, по његовом мишљењу, резултат значајних варијација у концептима, методама и проценама које се односе на ова израчунавања, указујући на недостатак научног консензуса по овом питању. Наводи да је број становника од 5 милијарди "ушао у зону" која, како већина научника верује, представља горњу границу одрживости планете, односно њен максималан број при задовољавајућем нивоу животног стандарда (Cohen J., 1996; Спасовски М., Шантић Д., 2011; Шантић Д., 2013).

Проблем пренасељеност није нова појава у историји човечанства. Нефедов сматра да је најважнија фаза у развоју демографије управо почела истраживањем пренасељености. Ова питања су у оквиру Географије становништва данас посебно актуелна, а односе се на просторне карактеристике појава и процеса у демографском развоју у свету на различитим регионалним нивоима. Многи научници се на почетку XXI века слажу да се пренасељеност не односи на недостатак простора на планети, јер би свих 7 милијарди становника света могло да стане на површину не већу од територије града Лос Анђелеса (Kunzig R. 2011). Проблем се јавља код расподеле и евентуалне несташице ресурса којима планета располаже.

Разматрања В. С. Радовановића о капацитету исхране и развоју популације, крајњим могућностима насељености на Земљи и у појединим државама, везујемо за увек актуелну теорију популационог оптимума. Оптималан број становника се најчешће разматра у односу на комплекс веза између ресурса, простора, нивоа технолошког и пољопривредног развоја, миграционих кретања, као и све значајнијег односа између старог и младог становништва на одређеној територији. Једно од основних питања јесте где је равнотежа (или компромис) између квантитета становништва и квалитета живота? Најчешћи одговор је да се она може наћи у размештају становништва, јер се најоптималнија дистрибуција становништва данас намеће као апсолутна потреба. (Шантић Д., 2013).

У овом поглављу В. С. Радовановић критикује делове Малтусове теорије, чиме уствари заступа идеје неомалтузијанаца свога доба. Модерни неомалтузијанци полазе од тога да су Земљини извори ограничени, потрошња ресурса велика, околина се све више загађује, популација у земљама у развоју рапидно расте, а нагли пораст броја и величине градских насеља

смањује обрадиве површине. То води ка економској пропасти и политичкој нестабилности, односно ка катастрофи глобалних размера и колапсу модерне цивилизације. Као основни узрок пренасељености, нестацице хране, горива, бројних метала и адекватних залиха пијаће воде, затим сиромаштва и кочницу развоја, виде популациони пораст, а као решење предлажу увођење мера популационе политике, чији је основни садржај планирање породице, односно смањење наталитета и неконтролисана биолошке репродукције, а са тим у вези и бржи економски напредак (Радовановић В. С., 1959; Шантић Д., 2013).

Са циљем да изнесемо кратак закључак, напомињемо да се популациони развитак на свим нивоима данас налази под дејством како већ евидентираних појава и процеса и њихових детерминанти, тако и пред сасвим новим изазовима и перспективама развоја. В. С. Радовановић је средином XX века зналачки указао на нужну појаву развоја нових научних теорија, метода и техника популационих истраживања, као и на неизбежне, нове особене утицаје друштвених, привредних, здравствених, културних и других праваца развоја који ће утицати на транзиционе правце елемената природног обнављања и просторне покретљивости становништва, трансформације структура становништва и модела размештаја и преразмештаја становништва. Тако на пример транзицију просторне покретљивости В. С. Радовановић види кроз интензивирање миграционих кретања из пренасељених ка слабије насељеним деловима света који су богати природним богатствима и најповољнијим условима за благостање човека, као и његово указивање на значај инверсних миграција (из умерених и хладних појасева према тропском појасу одакле је и почело ширење човечанства) има данас шире значење и већу евидентност кроз преразмештај становништва од микро регионалних, преко националних, макрорегионалних до глобалног нивоа уз усложњене детерминирајуће факторе и свеукупне последице на остале елементе геопросторних система.

Савремена географија становништва има широк спектар тема и теоријски је модерно утемељена у општој и специфичној, савременој научној методологији. Везе између броја становника и ресурса, избеглица и азиланата, узрока и последица међународних миграција, импликација биолошке депопулације и ниског нивоа фертилитета на једној и проширене репродукције, популационе експанзије и пораста за рад и репродукцију способног становништва; убрзаног старења становништва на одређеним националним и регионалним нивоима, велике неједнакости у морбидитету и морталитету, као и изазови у вези дисперзије и концентрације становништва, уз остала питања и проблеме демографског развитка, важне су теме савременог света. На њих данас одговарају бројне науке интердисциплинарног спектра између којих и географија становништва, тражећи адекватне одговоре и изналажење решења за одржив развој. Стога је потребно да

популационе науке имају знања како из уже популационе специјалности тако и могућности да сагледају и повежу међурелације ужих научних специјалности у контексту системског приступа, како у домену популационе, тако у контексту других научних дисциплина. Географија становништва у будућности има улогу да помогне у разумевању веза и односа елемената демографских система и елемената природних и друштвених система геопростора. То ће постићи јачањем демографских метода и техника при истраживању различитих сложених територијалних геосистема у контексту историјске, друштвене и културне датости, које детерминишу ставове као основу демографског понашања у сфери обнављања становништва, просторне покретљивости, размештаја и преразмештаја

Остаје и даље трајна потреба за ширим научним размагњима пожељних стопа раста становништва и оптималних густина насељености уз тражење пожељних структурних модела популације од микро, макро до глобалних нивоа. То се генерално подводи данас под појам популационог оптимума, који је као истраживачка тема интердисциплинарног карактера опстао од античког до модерног периода развоја светске цивилизације.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Cohen, J. E. (1996). *How Many People Can the Earth Support?*, New York: W. W. Norton and Company
- Kunzig, R. (2011). *Population 7 Billion*, National Geographic, New York
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J.E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3): 431-466.
- Nejašmić, I. (2005). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga
- Predojević-Despić, J. (2010). Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva, *Stanovništvo*, (48/1), 25-48.
- Rowland, D. (2003). *Demographic methods and concepts*. Oxford University Press.
- Sauvy, A. (1969). *General Theory of Population*. London.
- Вишејезички демографски речник, Институт друштвених наука, Центра за демографска истраживања, Београд, 1971.
- Голубовић П., Кицошев С. (2004) *Геодемографија*. Ниш: Одсек за географију, ПМФ, Универзитет у Нишу
- Грчић, М. (1987). *Системски приступ у економској географији и његова примена на одабране примере индустрије Београда*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација
- Грчић, М. (1990). *Анализа просторне организације индустрије региона Београд*. Београд: Економски институт
- Ђурђевић, Б. (1996). *Географија становништва*. Нови Сад.
- Massey, D. (2003). Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century, University of Pennsylvania (worldroom.tamu.edu/.../Migration06/GlobalMigr)

- Радовановић, В. С. (1952). Становништво Земље данас и за последња три столећа – распоред, густина и пораст становништва појединих делова света и целе Земље, *Гласник Етнографског института Српске академије наука*, I/1-2.
- Радовановић, В. С. (1959). *Опита антропогеографија*. Београд: Грађевинска књига
- Радовановић, М. (1991). Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији. Зборник радова ГИ „Јован Цвијић“ САНУ, 43, 57-90.
- Спасовски, М., Шантић, Д. (2011). Седам милијардити становник света – поларизованост демографског развитка на почетку XXI века, *Демографија* (VIII), 7-24
- Спасовски, М., Шантић, Д. (2013). Развој географије становништва од антропогеографског до просторно-аналитичког приступа, *Становништво*, 1-22.
- Спасовски, М., Шантић, Д., (2014). Популациона истраживања у научној, образовној и апликативној пракси српске географске школе, У Зборник радова са скупа Географско образовање, наука и пракса: развој, стање и перспективе, Географски факултет, Београд.
- Шантић, Д. (2013). *Размештај становништва Србије у контексту теорија о популационом оптимуму*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација.

Milena Spasovski
Danica Šantić

**ACTUALITY OF PHENOMENA AND PROCESSES IN THE POPULATION
DEVELOPMENT ON REGIONAL AND GLOBAL LEVEL IN
THE WORKS OF VOJISLAV S. RADOVANOVIC**

Summary

Population is the subject of geographical study since the foundation of Geography as a science till modern times. The scientific study of population begins in the middle of the nineteenth century, and the modern approach spread across the world through Anthropogeography, whose subject was distribution of people on Earth, migration, economic activity and structural characteristics of the population, settlement, way of life in a specific natural and the social environment. Serbian anthropogeographical school which was established by Jovan Cvijić was developed between the deterministic course of German anthropogeography school, and course of possibilism of French anthropogeography school. Serbian anthropogeographical school has the high respect in the world in the field of appreciation of historical and social factors and economic structures. Most consistent pupil of Jovan Cvijić was Vojislav S. Radovanovic, a famous Serbian anthropogeographer. This paper treats the actuality of selected phenomena and processes of population development in the context of specific topics dealt in work of Vojislav S. Radovanovic, through the presentation of the demographic development of the world, continents, major regional entities and examples of countries. In modern times Population Geography has a wide range of topics and is theoretically grounded in modern general and specific methodology. The links between population and resources, refugees and asylum seekers, causes and consequences of international migration, the implications of biological depopulation and low fertility levels at one and expanded reproduction, population expansion and an increase in working and fertile age population; rapidly aging in certain national and regional levels, large disparities in morbidity and mortality, as well as challenges related dispersion and concentration of the population, among other issues and problems of demographic development are important issues of the contemporary world.